

Folkloristik:

Prof. Dr.
Dursun Yıldırım
Armađanı

Pars Yılı
ANKARA 1998

TÜRK KÜLTÜRÜNDE ATEŞLE İLGİLİ İNANIŞLAR

Emine KIRCI*

Ateşin insan hayatının hemen bütün safhalarında çok önemli rol oynayan bir unsur olduğu bilinmektedir. Bu sebeple insanlık tarihi gelişme süreci içinde ateşin bulunmasından önceki hayat şartları ile sonrası sırasında görülen farklar ateş üzerindeki düşünceleri yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla insanlığın sahip olduğu kültürel değerlerin de etkisiyle ateşin icadına ilişkin her milletin kendi milli kültüründe çeşitli inanışlar ortaya çıkmıştır. Türkler’de göğün kutsallığı inancına bağlı olarak ateşin de gökten indiğine dair inançlar yaygındır.

Altay Tatarları, insanların ilkin sadece sebze ve meyveyle beslendiklerini, bundan dolayı da ateşe ihtiyaç duymadıklarını ve bunu aramadıklarını iddia ederler. Fakat beslenme tarzlarının değişmesiyle ateş, yemek hazırlamak için gerekli olmuştur. O zaman Tanrı Ülgen iki taş aldı; biri siyah biri beyaz. Bunları birbirine sürterek kıvılcım çıkardı ve bu kıvılcımı da yere uçurarak kuru otları ateşe verdi. İşte bundan sonra insanlar ateş yakmasını öğrendi¹.

Ateşin Tanrı Ülgen’in kızları tarafından insanlara gönderildiğini anlatan bir Altay efsanesi de şöyledir. “Tanrı insanı yaratınca şöyle düşünmüş: Ben bu insanları yarattım ama, çıplak yarattım. Hava da bu günlerde çok soğuk. İnsanoğlu kendini soğuğa karşı nasıl koruyacak ve nasıl yaşayacak. En iyisi bunlar için bir de ateş vermeli ki, ısınıp yaşasınlar. Tanrı Ülgen’in üç kızı varmış. Bunlar da ateşi bulmak için çalışıyorlarmış. Bir gün Tanrı dışarı çıkmış. Tanrı’nın sakalı da çok uzunmuş. Yürürken sakalına basıp sendeleyivermiş. Kızlar bunu görünce gülmeye ve Tanrı ile alay etmeye başlamışlar. Bunun üzerine Tanrı çok kızmış ve kızların yüzüne bile bakmayarak bırakıp gitmiş. Tanrı’nın kızdığını gören kızlar üzülmüşler. Ama, Tanrı ne yapıyor ve bizim için neler söylüyor diye kapının deliğini dinlemeyi de ihmal etmemişler. Bu sırada Tanrı kızmış kendi kendine söyleniyormuş: Tanrı Ülgen’in üç kızı benimle alay etti ama, ben onlardan çok daha akıllıyım. Onlarda akıl mı var? Ateşi bulmak için sert

* Hacettepe Üniversitesi Edebiyatı Fakültesi Türk Dili Okutmanı

¹ Uno Holmberg, *The Mythology of All Race (Siberian Mythology)*, Boston, 1927, s. 449.

bir taşla sert bir demir bulmalılar ki birbirine vursunlar da ateş çıkarsınlar. Bunları bulmak için de onlarda akıl yok. Kızlar bunu duyunca koşmuşlar. Sert bir taşla demir bulmuşlar ve birbirine vurarak ateşi icad etmişler”².

Tunguzlar, gökgürültüsü kuşunun ateşi gökten yere indirdiğini söylerler. Yıldırımın neden olduğu bu ateşi kutsal sayarlar ve gökten alevlenen bir orman yangınına söndürmeye kalkışmazlar.

Galta-Ulan Tanrı adındaki Tanrı ateş Tanrısı olmasının yanında ısı ve kuraklık Tanrısı olarak da bilinir. Bu tanrı büyüyen bitkileri köklerine akan ırmakları da kaynaklarına kadar kurutur ve yıldırımın göndericisi olarak çarptığı her şeyi ateş alır. Yakutlar’da gök gürültüsü Tanrısı Ulu Tojo’nun insanlara ilk ateşi verdiği inancı vardır.

Ateşin bulunması ile ilgili diğer inanışlar masalarda da yer alır. “Bir Buryat masalında ateşin mucidi olarak kirpiye benzeyen bir hayvan kabul edilir. Önceleri karısıyla yalnız yaşayan bir insan olan kirpi ateş yakmasını bilen tek kişiydi. Birgün haylaz çocuklar onu kızdırdığı zaman sırrını (ateşin nasıl yakıldığını) kimseye söylemeyeceğine dair söz alarak karısına söyledi. Fakat Tanrıların adamın sırrını açıklamak için yolladıkları bir şahin; kirpinin karısına çakmak taşının nerede olduğunu, çeliğin nasıl yapıldığını ve ikisiyle ateşin nasıl yakıldığını anlatarak dinledi ve bu sırrı Tanrılara söyledi ve buradan insanları ateş yakmayı öğrendiler. Sonra bu kiptinin nesli “Porcupine” denilen kuş haline geldi.”

“Altay Tatarları’nın masalarında bir kurbağa ateş yakmak için malzemeyi nereden bulacağını bilmemekten dolayı şaşırıp kalan Tanrı Ülgen’e dağlarda taşların ve huş ağacı (kayın ağacı) kavının bulunduğunu söyler”³.

Kağan sülalesinin kurucusu Türk’ün ateşi insanlara öğrettiğine dair bir başka inanış daha vardır. Kosmolojide ise ateş unsurunun yönü cenüb (eski Türkçe kün ortası: güneşin zirvede görüldüğü cihet): saati öğle; mevsimi yaz, rengi kıvıll; semavî cisimleri kıvıll-sağızgan (kıvıll saksagan) denen yıldız manzumesi ve ot yultuz denen merih ile yaz samasında zirvede görülen köklü yıldızın kalbi sin yıldızı idi⁴.

Ateşin bulunması ile ilgili inanışın sadece iki odun parçasını birbirine sürtmekle ilgili olmadığı yukarıda verilen bilgiler sonucu ortaya çıkmaktadır. Türkler’e göre ateşin yaratılışı ve insanlara öğretilmesiyle ilgili inançlar şu şekilde sıralanabilir.

² Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, Ankara, 1989, 55. s.

³ Holmberg, *a.g.e.*, s. 450.

⁴ Emel Esin, *Türk Kosmolojisi*, İstanbul, 1979, s. 5.

Ateşin doğuşuyla ilgili iki yönlü inanış mevcuttur. Birincisinde ateşin Tanrı Ülgen tarafından doğrudan insanlara öğretildiğidir. Yıldırım neticesinde öğrenilen ateş de bu gruba konulabilir. Çünkü yıldırım da Tanrı'nın kudretiyle gerçekleşmektedir. İkinci grup ise yaratıkların (insan ve hayvan) bildiği ateşin tanrıların elçileri vasıtasıyla öğrenildikten sonra diğer insanlara öğretilmesidir.

Ateş temizleyici bir özelliğe sahiptir. Türko Tatar halkları eski zamanlarda ateşin sihirli bir temizleyici güç olduğuna inanırlardı. Bundan başka hastalığın iyileştirilmesinde etkili güç yine ateştir. Doğu Rusya Tatarları ve Çuvaşlar insanlar ve hayvanlar arasında görülen bazı bulaşıcı hastalıklar sırasında ve hatta sıcak yaz aylarında, odun ateşinin ruhları temizleyici etkisi olduğuna inanırlar. İnsanlar, önceden tesbit edilen bir günde evlerindeki tüm ateşi söndürerek köyün dışında büyük bir ateş yakarlar. Bu ateşin üzerinden atlayan insanlar hayvanlarını da geçirirler ve temizlendiklerine inanarak birer parça ateşle evlerine dönerler⁵.

Bizans tarihî kaynaklarına göre İmparator Jüstinyen'in elçileri Türk Hakanı'nın sarayına geldiklerinde, Hakan İrtis ırmağının kaynağında, Hakan onları iki ateş arasından geçirmeden huzuruna almazdı⁶. Bu davranışın sebebi elçilerle birlikte kötü ruhların Hakan'ın bulunduğu yere girmesinin engellenmesiydi. Çünkü Hakan, Tanrı'nın yer yüzündeki temsilcisidir.

Çeşitli şekillerde yakılan ateşlerin farklı kutsallıkları vardır. Yakutlar iki kuru odunu birbirine sürterek elde edilen ateşin bazı özel güce sahip olduğuna inanırlardı. Yakut şamanları ayin ve törenler için kullandıkları ateşi çakmak taşıyla elde ederler ve bu ateşe "ayin out" yani kutsal ateş, kibritle elde edilen ateşe ise "nüçca out" yani Rus ateşi derler ve ayinlerde kullanmazlar. Bunun yanında aile ocağında yanan ateş nasıl yakılırsa yakılsın kutsal sayılır⁷.

Altay Tatarları'na göre ateşin hakimi; ham odun yer, kül yatağında uyur, harlı kömürden yastığı ve ince küllerden yorganı vardır, dumanı da nefestir. Yakutlar cömert evlerde şişman ve besili ateş tanrısı, cimri ve pis evlerde zayıf ve çelimsiz ateş tanrısı olduğuna inanırlar⁸. Bu inanışlar Ateş Tanrısı'nın insan şeklinde tasavvur edildiğini göstermektedir.

⁵ Holmberg, *a.g.e.*, s. 451.

⁶ Holmberg, *a.g.e.*, s. 451.

⁷ Abdulkadir İnan, *Tarihte ve Günümüzde Şamanizm*, Ankara, 1986, s.

⁸ Holmberg, *a.g.e.*, s. 453-454.

Ateşle ilgili başka bir tasavvur da ateşin kadın olarak görülmesidir. Ateş tıpkı toprak gibi bereketi simgelediği için böyle düşünülmüştür. Altay şamanı dualarında, sayılamayan alevi dolayısıyla ateşi otuz başlı ana, kırk başlı bakire diye adlandırır. Çuvaş dualarında ateş ana yanında bir de ateş babaya rastlanır. Yakut ve Buryatlar da hem erkek hem dişi ateş tanrısının tasvirlerini yaparlar ve fırının yanında bir kutuda saklardı. Balagansk bölgesi evlerinde ateş kırmızısı beze sarılır insan şeklinde bir ateş tanrısı diğeri ise ateş tanrıçası olan iki fığüre rastlanır. Bu figürlerin gözleri cam boncuklu; başı, eli, vücudu, siyah koyun derisi ile kaplıdır. Tanrıça'nın göğsünde boncuk vardır ve kalaydan yapılmış süs parçaları bulunur. Ateş Tanrısı'nın üzerindeki siyah ve kırmızı renkler kömürün siyah ve kırmızı renklerini temsil eder⁹.

Altay ırkı halklarının ateşe yükledikleri diğer önem ise ateşin çeşitli tanrılara sunulan kurbanları iletme görevi idi. Böylece ateşe konulan her sunu ateşi söndürme amacına yönelmezdi. Özellikle arşın üst katmanlarındaki tanrılara sunulan kurbanlarda ateş aracı olurdu¹⁰. Ateşe tapılmaz ancak Tanrı için yapılan törenlerde bir araç olarak kullanılırdı.

Bazı geçiş törenlerinde ateş önemli bir unsurdur. Çuvaş gelini babasının ocağından kül ve bir parça ateş alır ve yeni eve getirirdi. Bu uygulama ateşin bir tür çeyiz olduğu ve gelinin yeni evinde en önemli görevinin ocağı devam ettirme olduğunun ifadesidir. Moğollar evlenme merasimi esnasında şu duayı okurlar. Moğolların inanaşlarının zirvesindeki karaağaçlardan inen, sen ki, gök ve yer ayrıldığında doğan; sen ki Ötüken ananın ayak izlerinden gelen; sen Tanrı Han'ın mahluku, ateş ana, senin baban sert çelik, senin anan çakmak, senin ataların karaağaçlar, senin parlaklığın göğe ulaşır ve dünyayı sarar. Gök gezegenin çarptığı Ulukan Hanım'ın beslediği ateş tanrıçası, sana sarı terayağı ve sarı başlı beyaz kuzu sunuyoruz. Bu cesur delikanlı ve bu güzel gelin nazenin kız senindir. Sana ateş ana, her zaman yukarı bakan sana şarap ve et dolu kupalarımızı sunuyoruz. Hakimin oğluna (damat) ve hakimim kızına (gelin) ve bütün evlilere şans ver. Bunun için dua ediyoruz¹¹.

Yakutlar'ın inanişına göre ateşin konuşulanları duyduğu ve anladığı kabul edilir. Bu sebepten azarlanmaz veya tenkid edilmez.. Ateşin beslenmeye ihtiyacı olduğuna inanan insanlar yaptıkları yemekten bir parça ateşe atarlar. Ayrıca terayağı da onu beslemek için yapılan bir sacıdır. Bundan başka ateşin üzerinin boş bırakılmasının deri hastalığına sebep olacağı inancı vardır.

⁹ Holmberg, *a.g.e.*, s. 455.

¹⁰ Holmberg, *a.g.e.*, s. 455.

¹¹ Holmberg, *a.g.e.*, s. 453.

Altay kavimleri ateşi kendileri ile tanrı arasında bir haberleşme vasıtası olarak kullanıyorlardı. Meselâ bir kurban verdikleri zaman yaktıkları bir ateşle bunu Tanrı'ya haber veriyorlardı. Bazıları da kurban etini yakmak suretiyle bu haberleşmeyi kurmak isterdi¹². Yakutlar ateşin "çam ormanı"nı armağan olarak kabul ettiğini, vahşi bataklık ormanı yediğini, kurumuş ağaçlarda uyduğunu söylerler ve insanın dilinden anladığına inanırlar. Bunun için ateşe karşı kötü söz söylemek iyi sayılmazdı¹³.

Karagaslar'ın inancına göre ateş ıslık çalarsa uzaktan bir yolcu gelecektir. Ateşin gece ıslık çalması iyi değildir. "Aza" (şeyta)'nın geldiğini bildirir. O zaman mübarek sayılan "artış" otundan bir parça ateşe atarlar¹⁴. Yakutlar ocaktaki külün kıpırdadığını görürlerse çocuk ruhu oynar derler. Ateşin ailede bir çocuk doğacağını haber verdiğine inanırlar. Bir şey hakkında düşünürken ateş ıslık çalarsa o şeyin olmayacağına hükmederler¹⁵.

Ateşle ilgili bütün bu uygulamalar ve yapılan saçılar korkulan ateş ruhunun gönlünün hoş edilmesi düşüncesinin bir ürünüdür. Ortaasya'daki bu inançların bazıları ve daha başka şekilde olanları diğer coğrafyalarda yaşayan Türkler arasında da görülmektedir. Dobruca Türkleri arasında "şamatlamak" veya "sam atlamak" geleneği vardır. Köy meydanında saman ateşi yakarlar. Bu ateşin etrafında halkalanıp saf tutarlar. Bir delikanlı arkasından bir kız sıra ile koşarak bu ateşin üzerinden atlarlar. Bu ayın iki saat kadar sürer. Bu ayın yalnızca ilkbaharda yapılır. Ateş üzerinden atlarken "avurluğum yavura (veya Kazakka, yani Rus'a), cengilliğim özüme" derler. Bu hafifliğim kendime, hastalıkların gavura anlamına gelir¹⁶. Ateşin temizleyici özelliğini takdir etmek için yapılan bir uygulamadır. İlkbaharda yapılması da dikkat çekicidir.

Ateş üzerinden atlayarak onun hastalıkları ve kötü ruhları yok edeceği inancı Dobruca'da olduğu gibi Kafkasya ve Anadolu Türkleri arasında da yaşamaktadır. Kafkasya Türkleri'nde Ergenekon bayramında ahir çarşembe denilen günde evlerin düz damlarında büyük ateşler yakılır. Sürüklenip getirilen kuru otlar, çırpılar genişçe bir avluda üst üste yığılır. Bu yığına "tonkal/tongal/tonkar/tonkur" denir. Tongalın hazırlanmasından sonra çocuklar yığının bir kenarında bir tünel açarak buradan emekleyerek geçerler. Büyükler törenle ilgili maniler söylerler. Daha

¹² Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 289.

¹³ Saadettin Buluç, "Şamanizm", *Türk Amacı Dergisi*, C. I, S. 3, s. 126.

¹⁴ Abdulkadir İnan, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁵ Abdulkadir İnan, *a.g.e.*, s. 67.

¹⁶ Mehmet Ali Ekrem, "Şamanlığın ve Eski Türk Kültürünün Dobruca'daki Kırım Folklorunda İzleri", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. I, Ankara, 1976, s. 109-117.

sonra tongal yakılır. Herkes sırayla bir niyet tutarak bu ateşin üzerinden atlar. Tongalın iki tarafında bulunan büyüklerin yardımıyla çocuklar ve hastalar da ateşin üzerinden geçilir. Bu sırada genellikle şu tekerleme söylenir:

“Ağrım, uğrum tökülsün,
Oda düşüb kül olsun,
Yansın alov saçılınsın,
Menim bahtım açılınsın”

veya “Ağırlığım dökül bu odun üstüne”. Daha sonra tongalın külleri “Bolluk içeri, böcek dışarı; devlet içeri, böcek dışarı” denilerek evlerin damlarından evin içine süpürülür¹⁷.

Yukarıdaki merasim çok az farklılıklarla Kars yöresinde de yapılır. İğdır’da Nevruz bayramı kutlamalarında ahır çarşamba töreninde ki bu salıyı çarşambaya bağlayan gecedir. Her evde güzel yemekler vardır. Akşam “tongar/tonkal” adı verilen ateşler yakılır. Odunlar kullanılır. “Ağırlığım, uğurluğum tökülsün bu odun üstüne” diyerek ateşin üstünden atlanılır. Yağlı çaputlardan yapılan ateş topları havaya fırlatılarak oynanır. Avlu dış duvarlarına ufacık sopalarla sardıkları yağlı çaputları yakarak dizerler. Nevruzdan birgün öncesine “baca-baca” denir. O akşam da her yerde ateşler yakılır ve üstünden atlanır¹⁸.

Ateş üzerinden atlayarak kötü ruhlardan ve hastalıklardan kurtulacağına inanma Hıdırellez şenlikleri sırasında da görülür. İstanbul köylerinden Değirmen/Germiyan köyünde Hıdırellez sabahı evlerin çevresine kül dökülür. Bu adet; yılan, çıyan gibi zararlı hayvanların sokmaması için yapılır¹⁹. Ateşe ait unsur olan külün de koruyuculuğuna inanma burada kendini gösterir. Yine Kahramanmaraş’ın Elbistan ilçesinin Maraba köyünde, aile reisi çok sevilen kız torununun saçından kestiği bir parça ile sığırların kuyruğundan kestiği bir parçayı bir tütsü kabına koyarak yakmaktadır. Bu arada yılın bereketli geçmesi, insanların ve hayvanların sağlığı için dua okunur ve etraf tütsülenir. Daha sonra küller “al Hıdırellez’ini de ver yazımızı” denilerek dışarı atılır²⁰.

Ateş belli zamanlarda oynanan oyunlarda da kullanılır. Bu oyunların amacı da yine ateşin uğur ve sağlık getirmesi ile ilgilidir. Çorum çevresinde “sin sin”, Amasya’da “sim sim”, Gaziantep ve çevresi ile Doğu Anadolu’da “sin sine” olarak bilinen oyun ateş kültü ile ilgili bir oyundur.

¹⁷ Abdülhaluk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı Nevruz*, Ankara, 1985, s. 60-62.

¹⁸ Nizamettin Onk, “Aras Boyu Örf ve Adetleri, Nevruz Bayramı”, *Türk Kültürü*, Y. IX, S. 119, s. 1208-1216.

¹⁹ Abdülhaluk Çay, *a.g.e.*, s. 182.

²⁰ Abdülhaluk Çay, *a.g.e.*, s. 184.

Oyun genişçe bir meydana oynanır. Meydanın ortasına büyükçe bir ateş yakılır. Ateşin etrafında gençler genişçe bir daire meydana getirirler. Davul ve zurnalar sinsin havasını çalmaya başlarlar. Bunun üzerine gençler birer ikişer ortaya çıkar, müziğin eşliğinde oynarlar. Oyun, müziğin ritmine uygun olarak önce eller belde, sekerek oynanır. Sekişler gittikçe sıklaşır, kollar havada kavisler çizmeğe başlar. Oyun bu şekilde devam ederken, daireden yeni kişi veya gruplar oyuna katılırlar. Bu yeni oyuncular ilk grubu sırtlarına yumruk vurarak oyundan çıkarılırlar ve kendileri oyunu sürdürürler. Oyun bu şekilde devam eder²¹. Sin sin oyunundan başka Anadolu'nun bir çok yerinde ateşle ilgili halk dansları görülür. Zonguldak'ta Gâvur Oyunu, Elazığ'da Çayda Çıra, Safranbolu'da Kâbem (sini çevirmesi), Antalya'da Samah Çırpma Oyunu bunlardandır²².

Ateş yanarken görülen bazı durumların yorumlanarak fal bakılması ateşten yani üstün kabul edilen bir durumdan medet umma günümüzde de dikkat çeken bir husustur. Bugünden daha evvelki zamanlarda da ateşe bakılarak gelecek bilinmeye çalışılırdı. Türk Hakanı'nın adına büyük ateşler yakılarak kurbanlar kesildiğini ve çıkan alevlere göre fala baktığını Arap kaynakları belirtmektedir. Onlara göre alevin yeşil renkte çıkması yağmur yağacağına ve bereketli bir sene olacağına, parlak yanması mahsulün kötülüğüne, kırmızı olması harbe nihayet, sarı alev de hastalığa, hükümdarın öleceğine yahut bir yolculuk yapacağına işaret idi²³. Anadolu'da da ocağa ve yanan ateşe bakarak yorum yapma hâlâ yaşamaktadır. Ocakta odun yanarken kor halindeki odunun ucu yukarıya doğru kıvrılırsa misafir geleceğine inanılır. (Tokat, Reşadiye, Çamlıkaya Köyü)²⁴. Aynı köyde ateş çıttı çıkararak yanarsa ya kavga çıkacağına, ya da ev sahibi hakkında konuşulduğuna inanılır. Ateş ses çıkarak yanarsa ev sahibinin gıybeti yapılıyor denir. Ocakbaşında oturan bir kedi temizlenirken ateşe bakarsa havanın güneşli olacağına; dışarıya bakarsa havanın yağmurlu olacağına inanılır (Trabzon, Beşikdüzü, Türkeli Köyü). Yine aynı köyde ocağın üzerine kazan asmak için kullanılan zincirin boş yere sallanması halinde düşmanların azacağına inanılır.

Ateş dumanının ve isinin bazı nazarları def edeceğine de inanılır. Bir çok yerde üzerlik otu yakılıp dumanı tütsü olarak kullanılır. Bu uygulama genellikle doğum ve düğün esnasında yapılır. Uygulamanın gayesi gelinin, damadın ve doğan çocuğun nazardan kurtulmasıdır. Ayrıca tuz

21 Abdulhaluk Çay, *a.g.e.*, s. 123-124.

22 S. Yaver Ataman, "Folklor Araştırmaları Açısından Halk Oyunlarımıza Genel Bir Bakış ve Ateş Kültü ile İlgili Oyunlar", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. 3, Ankara, 1987, s. 39-47.

23 Saadettin Buluç, *a.g.m.*, s. 126.

24 Parantezde belirtilen yer adları muhtelif zamanlarda malzeme derlediğimiz yerleri aittir.

okunarak ocağa atılması, evdeki insanların başına bir felaket gelmesine karşı alınan bir tedbirdir. Bir evden bir eve yoğurt mayası verilirken mayanın içine ocaktan alınan bir parça köz atılması hayvana degecek nazara alınan tedbirdir (Tokat, Reşadiye, Çamlıkaya Köyü). Elazığ'da nazardan korunmak için ocak isi alınarak kulak arkasına sürülür²⁵. Ateşten alınan köz bir tasın içindeki suya atılır. Nazarının değmesi muhtemel olan kişilerin isimleri sayılmaya başlanır. Nazarı degen kişinin adı geçtiğinde su içindeki köz parçasından ses çıkar (Trabzon, Beşikdüzü, Anbarlı Köyü).

Hayatın geçiş dönemleri olarak kabul edilen doğum, evlenme ve ölümlle ilgili merasimlerde de ateşle ilgili bazı uygulamalar yapılır. Doğum sırasında, doğumun kolay olması ve çocuğun kötü ruhların şerrinden korunması için evdeki yüklüğün üstüne bez serilir ve ateş üstüne bir parça yağ atılır. Bu inanç Kazak Türkleri arasında da görülür. Kars yöresinde doğan çocuk eğer ilk erkek çocuk ise duyanlar o evin bacasına çıkıp bacayı bozmak isterler. Bunu önlemek için ev sahibi onlara bahşiş/peşkeş verir ve gönüllerini ederek oradan indirir, bacayı bozdurmaz. Buna "baca sökmek" denir. Böyle yapılmazsa, baca sökülürse, ocağın söneceğine inanılır. Burada koruyucu ruhun ocak iyisinin memnun edilmesi için saç verilmesi inancı saklıdır²⁶. Yine Kars'ta çocuğun ana-babasına ait eşyalardan birer parça yakılıp tütsüsüne tutulması ile kırk basmasından kurtulunacağına inanılır²⁷. Ağrı Eleşkirt, Cumaçay köyünde doğan çocuğun göbeği düşene kadar evden dışarı ateş verilmez. Ateş verilirse çocuğun öleceğine inanılır. Ateşten alınan bir köz, bebeğin yattığı beşiğin ayağı altında sallama esnasında ezdirilir. Böylece bebeğe degen nazarın yok olduğuna inanılır (Trabzon, Beşikdüzü, Anbarlı Köyü).

Düğün törenleri esnasındaki ateşle ilgili uygulamaların kökünde oyun devam etmesi dileği yatmaktadır. Kız çeyizine saçayağı konulması ocağın sürdürülmesi ve üç sayısının kutsallığı ile bağlantılıdır. Çünkü saçayağı istisnalar hariç üçgen şeklindedir²⁸. Damadın tabanına kül sürmek onu güçlendirmek gayesi ile yapılır²⁹. Düğün eğlenceleri sırasında oyun oynanırken üzerlik otu yakılarak oyun oynayanların üzerine doğru dumanların gönderilmesi geline, damada ve düğün evine nazar değmesini önlemek içindir (Gaziantep ve civar köylerinde). Düğünde kız baba evinden çıkarken ve oğlan evine girerken ellerinde ucunda bohça asılı (bu boh-

25 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, 1990, s. 77.

26 Yaşar Kalafat, *a.g.e.*, s. 78.

27 Yaşar Kalafat, *a.g.e.*, s. 108.

28 İsmet Zeki Eyüboğlu, *Anadolu İnançları, Anadolu Mitolojisi*, İstanbul 1987, s. 114-117.

29 Hikmet Tanyu, "Türklerde Ateşle İlgili İnançlar", *I. Uluslararası Folklor Kongresi*, C. IV, Ankara, 1976, s. 293-304.

çaya gelin önceden basar) birer değnek bulunan iki kişi de mutlaka yer alır. Bu kişiler kız evinin ve oğlan evinin ocağının etrafında üç kere yere sert sert basarak dönerler. Ailenin devamını ve bereketini artırmak için yapılan bir uygulamadır. Gelin oğlan evine girerken bir kişi evdeki ocağın külünü, ocak sönmese devamlı olarak tütsün diye karıştırır (Trabzon, Beşikdüzü, Türkeli Köyü). Gelin gerdek sabahı ilk önce ocağı yakar, bacadan çıkan duman ocağı tüttürecek yeni bir kişinin daha o eve geldiğini gösterir. Yine bacası en erken tüten evdeki gelinin uğurlu olduğunu kabul ederler (Ordu, Perşembe, Babalı Köyü).

Ölümlerle ilgili olarak da bazı uygulamalar vardır. Ölümün gelmesini engellemek amacıyla cenaze törenleri esnasında şu uygulamalar yapılır. Su ısıtılan ateş dağıtılır, söndürülür (Kayseri). Ölüyü yıkamak için su ısıtılan ateş başka şey için kullanılmaz ve dökülür. (Ankara; Merzifon). Ölü suyu ısıtmak için kullanılacak olan yakacak başkalarından sağlanır (Kayseri). Ölü suyunu ısıtmak için kullanılan odun artıkları evde kullanılmaz (Çankırı). Ölü suyu ısıtılan kazanın altındaki odun ve kül dışarı atılır (Urfa)³⁰. Cuma geceleri ocağa mısır unu atılır. Kokusunun ölülerin ruhlarına gitmesi için (Trabzon, Beşikdüzü, Türkeli köyü). Cuma geceleri evin önem verilen yerlerinde mum yakılır (Erzincan, Tercan, Sevgi köyü). Bu uygulamalar ateş vasıtasıyla ölülerin ruhlarını memnun etmek ve onlardan zarar gelmesini önlemek için yapılır. Ateşin üzerinde saçayağı boş ve düzgün bir şekilde durursa üzerinde ölü suyu ısınıyor, evden birisi ölecek denir. Hemen saçayağı ateşten alınır ve ocağın yanına yan yatırılır (Trabzon).

Ateşin yakıcı, öldürücü gücünden korunmak için ona saygı gösterilmesi ve ona karşı iyi davranılmalıdır. Kızgın ateşe su dökülmez, ocağa ayakkabıyla basanlar azarlanır. Ateş devamlı surette yanık bırakılmamalıdır. Bu sebeple bir evden diğerine özellikle akşam vakti ateş verilmez. Ateşe karşı yapılan bu saygısızlığın sonunda ocağın dağılacağına inanılır.

Hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olduğu yerlerde de ateşle ilgili bazı uygulamalar yapılır. Yayla zamanı sürüler teker teker ateşin üzerinden atlatılarak yola düşülür³¹. Çıplak iki adamın iki ağacı birbirine sürterek ateş yakmaları, salgın hayvan hastalığını önlemek üzere bir çare olarak bilinir. Hatta o gün söndürülmüş ocaklar bile bununla tutuşturulur. Bu ateşle tutuşturulan ocakların önünden hayvanlar sahipleriyle birlikte geçirilir³². Hayvanların zarar görmesini engellemek için de ak-

³⁰ Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara, s. 40.

³¹ Abdulhaluk Çay, *a.g.e.*, s. 182-184.

³² Hikmet Tanyu, *a.g.m.*, s. 298.

şam vakti evden eve ateş verilmez (Tokat, Reşadiye, Çamlıkaya Köyü).

El sanatlarımızın icrası sırasında da ateşle ilgili inanışlar vardır. Karaman'da dokunan halının tezgâhtan alınması sırasında yapılan uygulama şöyledir: Halı çözüleceği zaman ateş yakılıp üzerine tencere konulur. Kapıya ya da cama "al" bağlanır. Bir yere iki kazık çakılır ve halı hazırlanmaya başlanır. Hayı çözdüren ev sahibi yanan ateşin dumanını makasla (sındı) keser. Kolay olsun, zorluk çıkmasın diye şöyle söyler;

Kapıya al bez asılır,
Duman sındıyla kesilir,
Bulgur sahanı esilir (eksilir)
Halı dokuya dokuya.

Halı kesilirken "yeğinlik" denilen bulgur ve mısırdan yapılan yemek pişirilir (Karaman, Taşkale).

İnsan hayatında önemli bir yer işgal eden ateş ve buna bağlı inanışlar sözlü kültürde de mahsullerini vermiştir. Ergenekon destanında Ergenekon'dan çıkarken demir dağı eritmek için körük ateşi kullandıkları bilinmektedir. Manas destanında, Manas dirilip de eve gelince, Manas'ın annesi ocakta devamlı yanan ateşi söndürür ve memesini çıkararak oğlunu bol bol sütünden emzirir³³. Hacı Bektaş Veli mankıbesinde Hoca Ahmet Yasevî'nin bir odunu yakarak Anadolu'ya fırlatması; müridlerine de odunun düştüğü yeri bulup ocak tutmalarını söylemesi, ateş ve buna bağlı olarak ocak kültürünün bir milletin manevi hayatının kökleşmesindeki rolünü göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Halk dilinde ateş ve ocakla ilgili dua ve beddualar da yaşamaktadır. Çoluk çocuğu olmayan ailelere "ocaksız" denir. Ocağına baykuş tünesin, ocağın kör olsun, ocağın batsın, oduna ocağına su dökülsün, ocağın tütsün, ocağına incir ağacı dikilsin, ocaklarına kara çalılar çekilsin, ocağın tütmez olsun, ocak sahibi olmak, ot ocak şenletmek, şeklinde söylenen sözler ocakla ilgilidir. Evine ateş düşsün, ey Allahım bizi nurdan nardan ayırma, ateş ateşle söndürülmez, ateş avuçlanmaz, ateş demekle ağız yanmaz, ateş düştüğü yeri yakar, ateş olsan cürmün kadar yer yakarsın, ateşin oğlu kül olur, ateşle oyun olmaz gibi sözler de ateşin insan hayatındaki yerini göstermektedir.

Sonuç olarak ateş insanları aşan gücüyle onların hayatında çok önemli bir yer tutmuştur. Çünkü bir çok şeyin gerçekleşmesi ateşe bağlıdır. Bu sebeple ateş inanç sisteminde, inanca bağlı olarak da hayatın doğumdan ölüme kadar olan safhalarındaki etkisini kendine has uygulamalarla birlikte günümüzde de sürdürmektedir.

³³ Bahaeddin Ögel, *a.g.e.*, s. 514.